

Błażej Krok

Uniwersytet Opolski

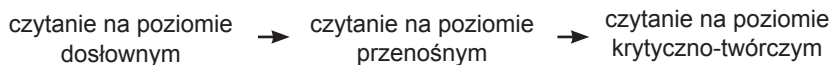
Model standardu czytania

Próba uściślenia definicji czytania — jako operacji odbiorczej na tekście pisanym — wydaje się niemożliwa. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w co najmniej dwóch czynnikach: 1) czytanie jest procesem, umiejętnością wieloetapową i wieloczynnościową, a ponadto między poszczególnymi składnikami procesu odbiorczego występują ściśle i wzajemnie przenikające się zależności; 2) z czytaniem nierozzerwalnie łączy się pojęcie rozumienia, które można analizować z kilku perspektyw. Mimo wielu prób nie udało się dotychczas w pełni opisać aktu odbioru tekstu językowego.

Definicję procesu dekodowania znaków językowych należy konstruować w odniesieniu do językoznawstwa, psychologii i neurofizjologii. Czytanie stanowiłoby wówczas wtórną (w stosunku do słuchania), rozwijającą się (przez całe życie jednostki), aktywną (podmiot w roli aktywnego weryfikatora znaczeń) i celową (ukierunkowanie czytania na cel), mającą strukturę hierarchiczną (poziomy rozumienia) i zależną od wielu czynników (wewnętrznych i zewnętrznych) — poznawczą umiejętność odbiorczą człowieka, przebiegającą wieloetapowo (od postrzegania do weryfikacji znaczenia) i uruchamiającą złożone procesy fizjologiczne (przenikanie odbitych od znaków graficznych fal świetlnych połączeniami neuronowymi do centralnego układu nerwowego), myślowe (analiza, synteza itp.) i lingwistyczne (związane ze świadomością językową) oraz skorelowaną z innymi umiejętnościami komunikacyjnymi człowieka (zjawisko komplementaryzmu); istotę czytania stanowi funkcjonalne rozumienie, mające fundamentalne znaczenie społeczne, emocjonalne i intelektualne. Zaproponowaną definicję można by poszerzać i zależnie od przyjętego stanowiska modyfikować. Należy jednak zwrócić szczególną uwagę na złożoność umiejętności czytania i spróbować odpowiedzieć na pytanie: *na podstawie jakich kryteriów kształtować kompetencję czytelniczną uczniów?*

Organizacja procesu dydaktycznego w zakresie odbioru tekstów pisanych musi opierać się na jasnych kryteriach, taksonomicznie zhierarchizowanych.

Dotychczas nie stworzono modelu, który pozwoliłby organizować, a zarazem kontrolować przebieg nabywania umiejętności czytania przez uczniów. Pojawiające się w literaturze naukowej¹ rozwiązania przyjmują najczęściej postać:

Schemat 1. Czytanie jako struktura hierarchiczna

lub czytanie wiąże się z wyższymi (specjalnymi) technikami czytelniczymi² i wówczas wyróżnia się w ich obrębie specyficzne podumiejętności.

Wydaje się jednak, że na potrzeby edukacyjne przydatny byłby pewien wzorec, który wskazywałby na różne jakościowo poziomy rozumienia tekstów pisanych. Autor artykułu pragnąłby, w odpowiedzi na postawione wcześniej pytanie, zaproponować model standardu³ odbioru różnych typów tekstu, za pomocą którego można organizować i kontrolować proces kształcenia umiejętności czytania, a także badać różnicowanie osiągnięć uczniów.

Zaproponowano pięć jakościowo różnych poziomów rozumienia, kolejno: orientacji, syntezy i interpretacji, konwersji, ekskursji, ewaluacji i kreacji; uporządkowanych według złożoności procesów poznawczych (w tym operacji umysłowych) i wykonawczych ucznia:

1. Poziom orientacji

- 1.1. Orientowanie się w strukturze tekstu
- 1.2. Orientowanie się w warstwie informacyjnej tekstu głównego
- 1.3. Korzystanie z tekstów pobocznych, słowników, leksykonów, encyklopedii
- 1.4. Sprawne poruszanie się po hipertekstach
- 1.5. Rozumienie znaczenia wyrazów (rodzimych i zapożyczonych), związków frazeologicznych, zwrotów przysłowiowych oraz skrótów, skrótowców i symboli
- 1.6. Rozumienie funkcji wyróżników tekstowych (podkreśleń, rozstrzeżeń itp.)

¹ Zob. np. E. Malmquist, *Nauka czytania w szkole podstawowej*, przeł. A. Thierry, Warszawa 1987.

² Zob. np. F. Król, *Sztuka czytania*, Warszawa 1982; E. Malmquist, *op. cit.*

³ Standard stworzono na podstawie wielu publikacji traktujących o odbiorze tekstów pisanych, m.in.: J. Bałachowicz, *Kształtowanie umiejętności czytania ze zrozumieniem*, Warszawa 1988; *Czytanie i pisanie — nowy język dziecka*, red. A. Brzezińska, Warszawa 1987; M. Kreutz, *Rozumienie tekstów. Badania psychologiczne*, Warszawa 1968; F. Król, *Sztuka czytania*, Warszawa 1982; E. Malmquist, *Nauka czytania w szkole podstawowej*, Warszawa 1987; R. Pawłowska, *Czytam i rozumiem... Lingwistyczna teoria nauki czytania*, Kielce 2009; *Podstawy programowe do kształcenia języka polskiego na I, II, III i IV etapie edukacyjnym*; Z. Pomirska, *Wokół czytania. Proces czytania i jego zaburzenia oraz drogi do efektywnego czytania*, Warszawa 2011; *Standardy wymagań będące podstawą przeprowadzania: sprawdzianu w ostatnim roku nauki w szkole podstawowe, egzaminu w ostatnim roku nauki w gimnazjum, egzaminu maturalnego; Standardy wymagań dla poszczególnych poziomów zaawansowania znajomości języka polskiego*; M.A. Tinker, *Podstawy efektywnego czytania*, przeł. K. Dudziak, Warszawa 1980; *Umiejętności polskich gimnazjalistów. Pomiar. Wyniki. Zadania testowe z komentarzami*, red. M. Fedorowicz, Warszawa 2008.

2. Poziom syntezy i interpretacji

- 2.1. Wyszukiwanie, analizowanie i interpretowanie informacji w drugiej warstwie tekstowej
- 2.2. Wskazywanie w tekście fragmentów o podwójnej semantyce
- 2.3. Wyszukiwanie słów kluczowych
- 2.4. Wyodrębnianie tematu głównego (myśli głównej), wątków uzupełniających oraz dygresji
- 2.5. Wskazywanie zależności między tytułem tekstu a tekstem
- 2.6. Wskazywanie zależności między warstwami kompozycyjnymi tekstu
- 2.7. Zbieranie, selekcjonowanie i porównywanie informacji
- 2.8. Dostrzeganie i analizowanie związków przyczynowo-skutkowych
- 2.9. Dostrzeganie i analizowanie związków czasowo-przestrzennych
- 2.10. Odtwarzanie świata przedstawionego: czasu i miejsca akcji, zdarzeń i in.
- 2.11. Odróżnianie fikcji literackiej od rzeczywistości
- 2.12. Odróżnianie opinii i przypuszczeń od faktów i twierdzeń
- 2.13. Odróżnianie aktów performatywnych od siebie
- 2.14. Odróżnianie informacji ogólnej od szczegółowej
- 2.15. Odróżnianie tekstu poprawnego językowo od niepoprawnego
- 2.16. Postępowanie zgodnie ze wskazaniami tekstu
- 2.17. Dostrzeganie i analizowanie kontekstu
  - 2.17.1. Wewnątrzwyowiedzeniowego
  - 2.17.2. Zewnątrzwyowiedzeniowego
- 2.18. Podawanie synonimów i antonimów do drugiej warstwy tekstu
- 2.19. Identyfikowanie kategorii osobowych
  - 2.19.1. Podmiotu lirycznego, narratora i autora
  - 2.19.2. „Ty” lirycznego i adresata
- 2.20. Rozpoznawanie nastroju w tekście i określanie stanu emocjonalnego bohatera

3. Poziom konwersji

- 3.1. Streszczanie tekstu
- 3.2. Tworzenie notatki
- 3.3. Tworzenie planu wydarzeń i planu tekstu
- 3.4. Przedstawianie treści w innej formie językowo-stylowej
- 3.5. Przetwarzanie tekstu językowego na postać graficzną
- 3.6. Interpretowanie głosowe

4. Poziom ekskursji

- 4.1. Określanie stosunku autora do treści i narratora do świata przedstawionego
- 4.2. Odczytywanie funkcji tekstu i jego fragmentów
- 4.3. Dostrzeganie agresji językowej, manipulacji, perswazji, tendencyjności, propagandy, wartościowania
- 4.4. Dostrzeganie sarkazmu, ironii, kpiny, humoru, groteski, patosu oraz tragizmu
- 4.5. Porównywanie różnych tekstów kultury
- 4.6. Opisywanie i identyfikowanie gatunku i stylu

5. Poziom ewaluacji i kreacji

- 5.1. Ocenianie wiarygodności podanych informacji oraz wskazywanie błędów logicznych i metodologicznych
- 5.2. Ocenianie stylu wypowiedzi
- 5.3. Wartościowanie przedstawionej rzeczywistości
- 5.4. Wykorzystanie tekstu do rozwiązania problemu i dalszych działań

Opis poszczególnych pięter modelu będzie przebiegał wertykalnie. Każde wymaganie szczegółowe zostanie przedstawione z perspektywy ucznia i w aspek-

cie czynności wykonawczej. Ponadto do wszystkich podpoziomów zostanie dołączone przykładowe zadanie / polecenie z podręczników: Witolda Bobińskiego *Świat w słowach i obrazach. Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturowego dla klasy II gimnazjum*⁴ lub Krystyny Orłowej i Heleny Synowiec *Język ojczysty. Podręcznik do kształcenia językowego dla klasy II gimnazjum*⁵, które będą obrazowały konkretne wymagania stawiane uczniom.

1. Poziom orientacji

Wyszczególnione na poziomie orientacji umiejętności stanowią podstawę szeroko pojmowanej kompetencji czytelniczej, bez której opanowania przejście na wyższy poziom w standardzie jest niemożliwe lub trudne. Modelowy uczeń orientuje się w strukturze tekstu, wyodrębnia jego charakterystyczne elementy. Rozumie i wyszukuje informacje w pierwszej warstwie znaczeniowej⁶. Korzysta z rozmaitych materiałów tekstowych i nietekstowych, w których pojawiają się skróty, skrótowce i symbole. Wskazuje związki frazeologiczne i rozumie ich znaczenie. Sprawnie porusza się po hipertekstach.

1.1. Orientowanie się w strukturze tekstu

Uczeń rozróżnia i rozpoznaje litery w wyrazach, wyodrębnia wyrazy w zdaniu, rozpoznaje zdania w tekście, wykrywa związki między wyrazami w obrębie zdania i między zdaniami (np. semantyczną ekwiwalencję), rozumie porządek logiczny w zdaniach złożonych. Wie, jakie treści wnoszą wskaźniki zespolenia (spójniki, zaimki, partykuły). Opisuje tekst na poziomie morfologicznym, leksykalnym, składniowym i kompozycyjnym (liczba akapitów, rozdziałów itp.).

Odszukaj w wierszu ten fragment, który jest zdaniem [...]. [SSO, s. 192]

1.2. Orientowanie się w warstwie informacyjnej tekstu głównego

Uczeń wyszukuje informacje w tekście kultury oraz literackim o nadrzędnej funkcji poznawczej, w których podaje się fakty, opisuje zjawiska i nie ukrywa się przekazu za środkami stylistycznymi i innymi zabiegami językowymi. Kształce-

⁴ W. Bobiński, *Świat w słowach i obrazach. Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturowego dla klasy II gimnazjum*, wyd. 2, Warszawa 2000 [SSO].

⁵ K. Orłowa, H. Synowiec, *Język ojczysty. Podręcznik do kształcenia językowego dla klasy II gimnazjum*, Warszawa 2000 [JO].

⁶ Przez pierwszą warstwę znaczeniową rozumie się czytanie tekstu na poziomie dosłownym.

nie tej kompetencji ma na celu rozwijanie techniki czytania orientacyjnego, czytania dla szybkiego zdobycia informacji.

Przypomnij⁷, jakie kryterium stosuje Jarzyna, wybierając teksty do inscenizacji [...]. [ŚSO, s. 250]

1.3. Korzystanie z tekstów pobocznych oraz słowników, leksykonów, encyklopedii

Uczeń w sposób funkcjonalny korzysta z tekstów pobocznych, w postaci: indeksu terminów, indeksu nazwisk, indeksu rzeczowego, spisu treści, materiału źródłowego, notki biograficznej, przypisów, wszelkiego rodzaju odsyłaczy, wstępu, posłowania, wyciągu itp.; oraz słowników, leksykonów, encyklopedii itp. Odczytuje informacje z planów, map, diagramów, wykresów itp.

Przeczytaj jeszcze raz notkę o Czesławie Miłoszu. Czy znajdujesz w niej informacje, które mogą rzucić światło na okoliczności powstania wiersza? [ŚSO, s. 199]

1.4. Sprawne poruszanie się po hipertekstach⁸

Uczeń zdaje sobie sprawę ze specyficznych właściwości tekstów publikowanych w internecie: swoistej otwartości (braku początku i końca), zmieniającej się struktury (możliwość zmian, edycji) i płynnej treści (każdorazowo lektura może przyjąć inną postać). Sprawnie porusza się w pajęczynie odnośników i właściwie korzysta z narzędzi nawigacyjnych (wstecz, do przodu, szukanie itd.). Uczeń potrafi także odnaleźć określony tekst w cyberprzestrzeni na podstawie słów-kluczy wpisywanych do wyszukiwarki.

Korzystając z internetu, odpowiedz na pytanie: co łączy utwór Adama Mickiewicza *Do H**** z pobytom poety w Rzymie?⁹

1.5. Rozumienie znaczenia wyrazów (rodzimych i zapożyczonych), związków frazeologicznych, zwrotów przysłowiowych oraz skrótów, skrótowców i symboli

Uczeń zgodnie z treścią polecenia podaje wyrazy bliskoznaczne i wyrazy o znaczeniu przeciwstawnym do treści wyrażonych *explicite*. Podczas tej czyn-

⁷ W znaczeniu: *odnajdź w tekście*.

⁸ Przyjmuje się, że hipertekst to: „nieliniarna i niesekwencyjna organizacja danych — tekst rozbity na fragmenty, które na wiele sposobów połączone są ze sobą odsyłaczami. To tekst, który rozgałęzia się lub działa na żądanie czytelnika”, <http://techsty.art.pl/hipertekst/definicje.htm> [dostęp: 10.05.2012].

⁹ W wybranych podręcznikach nie znalazło się zadanie odnoszące się do omawianej podkategorii. Z tego względu zamieszczono przykładowe polecenia autora artykułu.

ności uwzględnia kontekst wewnątrzwypowiedzeniowy. Uczeń parafrazuje fragment tekstu. Kompetencja obejmuje także zabawy semantyczne, na przykład podawanie wyrazu: o znaczeniu szerszym lub węższym (kolor kasztanowy–kolor brązowy); o różnym natężeniu cechy (wiatr–tajfun); o różnym nacechowaniu uczuciowym (stary–ojciec–tataś); synonimicznego, ale o zabarwieniu regionalnym (ziemniaki–pyry).

Zastąp to słowo (doskonałość — dop. autor) kilkoma wyrazami bliskoznacznymi [...]. [ŚSO, s. 216]

Uczeń wyodrębnia w tekście przysłowia, zwroty przysłowiowe, porzekadła oraz związki frazeologiczne. Rozumie ich powszechnie przyjęte znaczenie.

Podaj¹⁰ znaczenie następujących wyrażen i zwrotów. W razie potrzeby skorzystaj ze Słownika frazeologicznego języka polskiego.

— *złote runo, szyfowa praca, chleb powszedni, czarna owca* [...]. [JO, s. 117]

Uczeń odczytuje powszechnie używane skróty, skrótowce i symbole zarówno w tekście głównym, jak i tekstach pobocznych, zwłaszcza zaś tych o charakterze nietekstowym: diagramach, wykresach, mapach, planach, rozkładach podróży i in.

Rozszyfruj skróty w adresach, na wizytówkach i szyldach. Zapisz pełną nazwę. [JO, s. 104]

Uczeń wskazuje w tekście wyrazy i struktury składniowe rodzime oraz zapożyczone z języków obcych.

Zastąp wyrazy pochodzenia obcego ich rodzimymi odpowiednikami [...]. [JO, s. 120]

1.6. Rozumienie funkcji wyróżników tekstowych (podkreśleń, rozstrzeleń itp.)

Uczeń zwraca uwagę w tekście na wszelkiego rodzaju sygnalizatory w postaci podkreśleń, pogrubień, rozstrzeleń, pochyleń, zmiany wielkości lub rodzaju czcionki. Zdaje sobie sprawę, że tych zabiegów nie stosuje się przypadkowo, lecz podporządkowane są określonej funkcji.

Zastanów się, w jaki sposób poeta podkreślił słowa szczególnie ważne dla niego [...]. [ŚSO, s. 202]

2. Poziom syntezy i interpretacji

Poziom syntezy i interpretacji określa ucznia, który potrafi wydobyć z tekstu treść naddaną, czyli niedającą się odczytać w bezpośredniej obserwacji (czytania

¹⁰ W znaczeniu: *wyjaśnij na podstawie kontekstu*.

dosłownego). Uczeń spogląda na tekst globalnie, całościowo: wydobywa myśl główną. Do zrozumienia dochodzi w wyniku lokowania znaczenia w kontekście wewnątrz- i zewnątrzwyowiedzeniowym. Rozumie stosunki przyczynowo-skutkowe i czasowo-przestrzenne. Ponadto selekcjonuje i porównuje rozmaite informacje. Odróżnia także fikcję literacką od rzeczywistości, opinię od faktu i in. Modelowy uczeń podąża za biegiem myśli autora. Określa uczucia towarzyszące lekturze i nazywa stan psychiczny bohatera tekstu. Także identyfikuje nadawcę i odbiorcę tekstu.

2.1. Wyszukiwanie, analizowanie i interpretowanie informacji w drugiej warstwie tekstowej¹¹

Uczeń dochodzi do zrozumienia sensu naddanego tekstu w wyniku wielu operacji umysłowych: wnioskowania na podstawie różnych przesłanek, analizowania, interpretowania, dedukowania, indukowania, dowodzenia, wyjaśniania, sprawdzania. Odczytuje treści alegoryczne i symboliczne zgodnie lub nie z intencją autora tekstu. Wyszukuje informacje w drugiej warstwie tekstu i opisuje wykreowany w niej świat przedstawiony.

We wstępie do *Księgi Wjścia* napisano, że miała na celu pouczyć Izraelitów o dwóch prawdach religii *Starego Testamentu*:

a. Jahwe jest jedynym Bogiem, którego Izrael czci,

b. Izrael jest narodem, który Jahwe wybrał i zawarł z nim przymierze.

Postaraj się odszukać w tekście biblijnym fragmenty uświadamiające te dwie prawdy [...]. [ŚSO, s. 18]

Wydzielenie podpoziomu 2.1. wydaje się zasadne z dwóch powodów: 1) stanowi pryncypialną umiejętność w trakcie odczytywania tekstu o podwójnej semantyce; 2) stanowi kategorię nadrzędną w stosunku do pozostałych podpoziomów analizy i interpretacji i obejmuje przez to te czynności wykonawcze ucznia, które nie podlegają typologizacji lub ich wydzielenie zaburzyłoby strukturę standardu:

Wybierz słuszną — według Ciebie — wersję poniższego twierdzenia i postaraj się uzasadnić swoją decyzję.

Zamieszczony fragment przygód Odysa (a. można, b. nie można) nazwać „*Odyseją* w pigułce”. [ŚSO, s. 25]

2.2. Wskazywanie w tekście fragmentów o podwójnej semantyce

Uczeń wskazuje w tekście fragmenty, których odczytanie wymaga wydobycia sensu naddanego, a do ich rozszyfrowania dochodzi się w wyniku złożonych ope-

¹¹ Przez drugą warstwę tekstową rozumie się treść naddaną; treść będącą sumą poszczególnych składników tekstu.

racji umysłowych. Wydziela z tekstu sformułowania charakterystyczne dla poezji i prozy. Wyszukuje ponadto w tekście typowe środki stylistyczne: fonetyczne (aliteracje, onomatopeje, instrumentacje głoskowe), leksykalne (synonimy, homonimy, archaizmy, dialektyzmy, neologizmy, kolokwializmy, wulgaryzmy), składniowe (anafory, epifory, powtórzenia, apostrofy, pytania retoryczne, elipsy, antytezy, przetrzucie, kontrasty), słowotwórcze (neologizmy, zrosty) oraz semantyczne (epitety, metafory, porównania, hiperbole, oksymorony, animizacje, personifikacje, antropomorfizacje, eufemizmy, wszelkie gry słowne).

Postaraj się uzasadnić sąd, że zamieszczonego tekstu nie powinno się rozumieć dosłownie. Które fragmenty mogą szczególnie skłaniać czytelnika do innej, niedosłownej interpretacji? [ŚSO, s. 10]

2.3. Wyszukiwanie słów kluczowych

Uczeń we wnikliwej lekturze odnajduje w tekście słowa szczególnie znaczące i najtrafniej oddające tematykę, wyrazy, wokół których nadbudowuje się sens tekstu lub jego fragmentu.

Skoncentruj uwagę na dwóch najważniejszych w wierszu słowach: życie i teatr [...]. Postaraj się odszukać inną parę słów funkcjonującą w wierszu na podobnej zasadzie [...]. [ŚSO, s. 235]

2.4. Wyodrębnianie tematu głównego (myśli głównej), wątków uzupełniających oraz dygresji

Uczeń wyodrębnia w tekście temat główny oraz wątki mu podporządkowane oraz dygresje. Określa problematykę tekstu i formułuje wniosek z lektury (wymowę dzieła, przesłanie tekstu lub hipotezę interpretacyjną). Wydziela i nazywa większe całości treściowe.

O czym pisze Kochanowski w *Trenie VIII* [...]? [ŚSO, s. 165]

2.5. Wskazywanie zależności między tytułem tekstu a tekstem

Uczeń wskazuje zależność między tytułem tekstu (nagłówkiem) a tekstem. Określa rolę, jaką gra tytuł w stosunku do innych tekstów (identyfikującą i porządkującą), w odniesieniu do treści oraz w relacji do potencjalnego czytelnika¹². Nadaje tytuł tekstowi i jego fragmentom zgodnie z wyznaczonym celem:

¹² Zob. K. Pieńkowska, *Tytuł*, [w:] *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, red. K. Głombiowski *et al.*, Wrocław 1976, s. 292–295.

zaciekawienie i przyciągnięcie odbiorcy, wprowadzenie go w nastrój tekstu i in. Także przewiduje na podstawie tytułu, o czym będzie traktował tekst.

Przeczytaj uważnie podane teksty. Spróbuj ustalić, jaką funkcję pełni nagłówek w notatce prasowej. [JO, s. 10]

2.6. Wskazywanie zależności między warstwami kompozycyjnymi tekstu

Uczeń patrzy na tekst jako całość semantyczno-komunikacyjną. Wskazuje i określa zależności między elementami struktury kompozycyjnej: wstępu do rozwinięcia i zakończenia (oraz w innych konfiguracjach), jednej strofy do drugiej, między akapitami, rozdziałami, zawiązaniem akcji a późniejszymi konsekwencjami, tekstem głównym a tekstem pobocznym i in. Rozstrzyga, czy kompozycja tekstu podporządkowana jest warstwie semantycznej lub w jakiej relacji pozostaje.

Przyjrzyj się konstrukcji strof. Czy jest w nich coś charakterystycznego?

— Zastanów się i wybierz jedno z proponowanych stwierdzeń:

a. Konstrukcja strof nie ma żadnego uzasadnienia w ich treści.

b. Konstrukcja strof jest powiązana z ich myślową zawartością. [ŚSO, s. 160]

2.7. Zbieranie, selekcjonowanie i porównywanie informacji

Uczeń w zakresie jednego tekstu zbiera i selekcjonuje informacje zgodnie z przyjętym kryterium. Wyciąga wnioski. Decyduje o przydatności danych treści do rozwiązania określonego problemu. Ponadto zestawia z sobą różne informacje: znajduje ich cechy wspólne i różniące. Wyniki przedstawia w różnych formach: tekstu ciągłego, tabeli, schematu, diagramu, zestawienia itp.

Przeczytaj reportaż Marcina Gadzińskiego *Autograf na skarpetce*. Jaki obraz słynnego koszykarza ujawnia się w tym tekście? Zgromadź materiał do portretu bohatera: informacje o wyglądzie, cechach usposobienia i charakteru, oceny postępowania. [JO, s. 205]

2.8. Dostrzeganie i analizowanie związków przyczynowo-skutkowych

Uczeń dostrzega i analizuje pojawiające się w tekście związki przyczynowo-skutkowe, to znaczy widzi zależności między na przykład zachowaniem się człowieka lub innym zdarzeniem a wynikającymi z tego powodu konsekwencjami. Wykazuje przy tym, czy określony skutek pozostaje w adekwatnej (czyli

możliwej do udowodnienia na płaszczyźnie wiedzy i doświadczenia) relacji ze zdarzeniem pierwotnym. Jeżeli tak, to w jakiej relacji: pośredniej czy bezpośredniej, koniecznej czy przypadkowej. Odróżnia także przyczyny (czyli czynniki wywołujące dane zjawisko) od skutków (czyli następstw określonych działań, ich rezultatów, konsekwencji).

W odczytaniu sensu, jaki chciał nam przekazać starożytny autor, pomogą Ci odpowiedzi na pytania. [...].

— Co uzyskali ludzie po zjedzeniu owoców zakazanych? Czy spełniły się obietnice węża? [...] [ŚSO, s. 11]

2.9. Dostrzeganie i analizowanie związków czasowo-przestrzennych

Uczeń dostrzega i analizuje w tekście związki czasowo-przestrzenne, czyli umiejscawia na podstawie szeregu przesłanek określone elementy treści (bohaterów, postaci, wydarzenia itd.) w czasie i przestrzeni. Zaznacza na przykład na osi czasu dane zdarzenie lub przenosi opis wyprawy na schematyczną mapę.

Obejrzyj mapki podróży Abrahama oraz Izraelitów pod wodzą Mojżesza do Ziemi Obiecanej. Zrelacjonuj tę wędrowkę, dzieląc ją na etapy i nadając im tytuły (w czym, oczywiście, pomoże Ci tekst *Biblii* i fragmenty streszczenia). [ŚSO, s. 18]

2.10. Odtwarzanie świata przedstawionego: czasu i miejsca akcji, zdarzeń i in.

Uczeń odtwarza świat przedstawiony i przebieg zdarzeń (niedopowiedziane przez autora fragmenty fabuły lub w przypadku fragmentu tekstu: informacje, o których jest jedynie wzmianka) na podstawie przesłanek oraz w wyniku dedukowania, indukowania itp. Uwzględnia wszelkie zależności.

Czy na podstawie słów narratora i samego Odysa da się zrekonstruować pewne zdarzenia z życia bohatera? Spróbuj je odtworzyć. [ŚSO, s. 24]

2.11. Odróżnianie fikcji literackiej od rzeczywistości

Uczeń odróżnia fikcję literacką, czyli:

właściwość świata przedstawionego dzieła polegająca na tym, że jest on tworem „wymyślonym” przez autora, nie dającym się weryfikować przez zestawienie z rzeczywistością zewnętrzną wobec dzieła, konstrukcją wyrosłą ze znaczeń słów i zdań tekstu literackiego, mającą własną logikę oraz autonomiczne uzasadnienie¹³,

¹³ J. Sławiński, Fikcja literacka, [hasło w:] *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2002, s. 155.

od rzeczywistości. Wie także, że fikcyjność odnosi się do tekstów artystycznych o charakterze zarówno fantastycznym, jak i realistycznym. Ponadto jest świadom, że na przykład pewne elementy świata przedstawionego¹⁴ (zwłaszcza w utworach o dominancie poznawczej), jak cechy topograficzne czy dane wydarzenie historyczne, mogą mieć określone odniesienie do rzeczywistości (cechy prawdopodobieństwa), lecz ich referencyjność musi być sumą uzgodnienia trzech założeń: 1) zdrowego rozsądku i prawdy oraz prawdopodobieństwa wynikającego z doświadczeń czytelnika; 2) reguł porządkowania materiału tematycznego przez pisarza; 3) konwencjonalnych norm kompozycyjnych tekstu¹⁵. Uczeń wydziela w tekście literackim fragmenty prawdopodobne i fantastyczne. Określa konwencję tekstu (realistyczną, fantastyczną).

Rozstrzygnij dylemat: który z naukowców znalazłby więcej materiału [w legendzie o *Królu Arturze i Rycerzach Okrągłego Stołu* — dop. B.K.] do swoich badań — historyk średniowiecza czy badacz literatury? [ŚSO, s. 32]

2.12. Odróżnianie opinii i przypuszczeń od faktów i twierdzeń

Uczeń odróżnia w tekstach poglądy autora od obiektywnych twierdzeń o rzeczywistości, także analizuje pod tym kątem wypowiedzi bohaterów w tekstach literackich. Jest świadom, że opinie nacechowane są subiektywnością. Dostrzega zarówno opinie wyrażone wprost za pomocą konstrukcji *moim zdaniem, uważam, że, sądzę, że* itp., jak i sądy wartościujące o odmiennej strukturze, na przykład *Wszyscy powinniśmy należeć do Liberalnej Partii Młodych*. Uczeń odróżnia twierdzenie, czyli dowiedziony sąd, od snucia domysłów na jakiś temat na podstawie określonych danych. Wie, że przypuszczenie nie ma na celu narzucenia arbitralnych rozstrzygnięć (bo niczego nie rozstrzyga), lecz jest jedynie formą głosu w dyskusji; oraz aby zostało wypowiedziane, musi być poparte logicznymi i zgodnymi ze stanem rzeczy twierdzeniami.

Postaraj się wyczytać z artykułu opinię autora na temat dzisiejszego radia [...]. [ŚSO, s. 294]

2.13. Odróżnianie aktów performatywnych od siebie¹⁶

Uczeń odróżnia w tekście akty: asertywne, dyrektywne, komisywne, ekspresywne i deklaratywne, a także komunikaty bezpośrednie i pośrednie. Określa nacechowanie (pozytywne, negatywne bądź neutralne) wymienionych wypowiedzi.

Odszukaj w tekście utworu: rady, aforyzmy, argumenty [...]. [ŚSO, s. 160]

¹⁴ Także przeżycia osobiste bohaterów, tło społeczne, kulturowe i obyczajowe itp.

¹⁵ Zob. J. Sławiński, *op. cit.*

¹⁶ Rozpoznawanie aktów mowy to pierwsze stadium umiejętności identyfikacji gatunku i stylu.

2.14. Odróżnianie informacji ogólnej od szczegółowej

Uczeń odróżnia informacje, które dotyczą ogółu, obejmują całą grupę osób czy zjawisk, od informacji uwzględniających szczegóły i odnoszących się do konkretnego. Także wskazuje i nazywa w tekście wyrazy o charakterze ogólnym i o zasięgu ograniczonym. Rozpoznaje słownictwo fachowe.

Przeczytaj ogłoszenia. Który z autorów tych ogłoszeń ma największe szanse odzyskania zaginionego zwierzęcia? Dlaczego? [JO, s. 97]¹⁷

2.15. Odróżnianie tekstu poprawnego językowo od niepoprawnego

Uczeń odróżnia tekst poprawny językowo od niepoprawnego. Wskazuje błędy fleksyjne, składniowe, słownikowe, frazeologiczne, słowotwórcze, stylistyczne, ortograficzne, interpunkcyjne. Poprawia błędny tekst.

Podany tekst jest niezręczny stylistycznie. Przekształć go, zastępując niektóre z nadużywanych imiesłów przymiotnikowych zdaniami podrzędnie złożonymi. [JO, 28]

2.16. Postępowanie zgodnie ze wskazaniami tekstu

Uczeń podąża za wskazówkami (poleceniami) w tekście i wykonuje czynność lub dostosowuje do nich swoje zachowanie. Wie, że instrukcja może dotyczyć używania jakiegoś przedmiotu, zasad określonej gry, sposobu działania na przykład w przypadku pożaru; może przyjąć formę przepisu kulinarnego; może wreszcie być wieloma wskazówkami określającymi sposób czy też tok postępowania w przypadku wykonania danego zadania. Uczeń wyposażony w pewien instruktaż, stanowiący wiedzę teoretyczną na przykład na temat struktury wypowiedzi ustnej czy pisemnej, samodzielnie tworzy własne wypowiedzi.

Klucze do wiersza *Który skrzywdziłeś* pomogą Ci „otworzyć” wnętrze utworu, rozpocząć jego analizę. Możesz wybrać klucz lub posłużyć się kolejno najpierw jednym, potem drugim, porównując później rezultaty.

Klucz składniowy	Klucz konstrukcyjny
Przyjrzyj się zdaniom w wierszu:	Zwróć uwagę na strofy:
— Policz wszystkie zdania w utworze (licząc zdanie złożone jako jedno).	— Sprawdź, czy granica strofy jest jednocześnie granicą myśli, czy też zdania.

¹⁷ Pierwsze ogłoszenie zawiera wyrazy o szerokim zakresie znaczeniowym; drugie natomiast podaje informacje szczegółowe.

— Postaraj się podzielić wiersz na części, traktując jako jedną część zdania o wspólnej tematyce (o tej samej myśli).	— Traktując strofy jako całość (ale zdecyduj się, jaką: znaczeniową czy zdaniową?), nadaj im tytuły.
— Sprawdź, czy granica każdego zdania jest równocześnie granicą wypowiedzianej myśli.	
— Nadaj nazwy (tytuły) częściom wiersza, które wyodrębniłeś.	

[ŚSO, s. 198]

2.17. Dostrzeganie i analizowanie kontekstu

2.17.1. Wewnątrzwypowiedzeniowego

Uczeń odczytuje (także precyzuje) znaczenie wyrazu lub środka stylistycznego na podstawie kontekstu wewnątrzwypowiedzeniowego, to znaczy wydobywa naddaną semantykę przez analizę relacji między poszczególnymi składnikami tekstu (na poziomie językowym i znaczeniowym).

Jeśli dostrzegłeś w tekście wiersza słowa „niezwykłe”, „tajemnicze”, „zawikłane” — postaraj się rozwikłać ich tajemnicę [...]. [ŚSO, s. 200]

2.17.2. Zewnątrzwypowiedzeniowego

Uczeń dostrzega i interpretuje zbiór relacji, stosunków, zależności niezbędnych do zrozumienia całości treściowej¹⁸. Osadza tekst w szerszym kontekście: kulturowym, społecznym, historycznym, literackim itp. Wydobywa sens naddany. Wskazuje także na motywy, toposy, aluzje oraz znaki i symbole kulturowe. Gdy analizowany przez ucznia tekst jest jedynie fragmentem większej całości, to pytanie odnoszące się do znajomości całego tekstu należy traktować jako umiejętność dostrzegania kontekstu zewnątrzwypowiedzeniowego.

Zastanów się nad problemem: Dlaczego pieśń o tematyce wyłącznie religijnej pełniła rolę hymnu dynastii królewskiej i państwa [...]? [ŚSO, s. 35]

2.18. Podawanie synonimów i antonimów do drugiej warstwy tekstu

Uczeń zgodnie z treścią polecenia podaje wyrazy bliskoznaczne i wyrazy o znaczeniu przeciwnym do treści niewyrażonych *explicite*. Zastępuje na przykład

¹⁸ T. Kostkiewiczowa, Kontekst, [hasło w:] *Słownik terminów literackich*, s. 260.

metaforę zwrotem nieobciążonym podwójną semantyką. Umiejętność sprowadza się do prostej parafrazy na poziomie zdania, choć z uwzględnieniem szerszego kontekstu znaczeniowego.

Fabula *Odysei* zawiera jeden z najstarszych motywów literatury światowej — motyw podróży (zastąp „podróż” kilkoma wyrazami bliskoznacznymi). Kryje on w sobie szersze, symboliczne znaczenie (jakie? do czego można porównać podróż?) [...]. [ŚSO, s. 25]

2.19. Identyfikowanie kategorii osobowych

2.19.1. Podmiotu lirycznego, narratora i autora

Uczeń na podstawie wielu sygnałów (np. form fleksyjnych, biografii pisarza i jego przekonań, sposobu opisywania świata przedstawionego, wydawanych sądów itp.) rozpoznaje podmiot liryczny i narratora lub snuje na ten temat przypuszczenia. Jest świadom, że osoba mówiąca w utworze stanowi „zindywidualizowaną konstrukcję literacką istniejącą w danym tylko tekście, stanowiącą jednakże zarazem, w mniejszej lub większej mierze, realizację pewnego wzoru osoby mówiącej o swoich doświadczeniach wewnętrznych”¹⁹ oraz że podmiot mówiący może być *alter ego* pisarza. Uczeń zdaje sobie sprawę, że istnieją teksty (np. publikowane w internecie), których autor pozostaje anonimowy. Analizując niepodpisaną wypowiedź w kontekście oraz pod względem intencji, treści, warstwy językowej, snuje domysły na temat nadawcy komunikatu; tworzy jego profil.

Przeczytaj poniższy fragment testu i odpowiedz na pytania:

— Kim jest narrator i w której osobie się wypowiada?

— Co wie na temat świata przedstawionego? Jak można określić tę wiedzę? [ŚSO, s. 53]

2.19.2. „Ty” lirycznego i adresata

Uczeń identyfikuje (o ile jest to możliwe) odbiorcę tekstu literackiego i nieliterackiego. Uwzględnia warstwę językową i semantyczną przekazu.

Czy — według Ciebie — listy Słowackiego to wypowiedź o charakterze prywatnym, czy przeciwnie — są adresowane do szerokiego odbiorcy? Odpowiedź zilustruj odpowiednimi cytatami. [ŚSO, s. 115]

2.20. Rozpoznawanie nastroju w tekście i określanie stanu emocjonalnego bohatera

Uczeń na podstawie wypowiedzi autora, narratora, bohatera, podmiotu lirycznego, sposobu budowania świata przedstawionego, a także z uwzględnieniem kontekstu określa nastrój panujący w tekście oraz stan emocjonalny bohatera

¹⁹ J. Sławiński, Podmiot liryczny, [hasło w:] *Słownik terminów literackich*, s. 392.

ra (bądź postawę). Nazywa uczucia towarzyszące lekturze i wskazuje na fragmenty treści, które determinują taki odczyt.

Jakie uczucie (przeżycie) odnajdujesz w wierszu Baczyńskiego?

— Opowiedz o wrażeniu, jakie wywiera na tobie *Piosenka*. Czy podoba Ci się ten wiersz napisany przez siedemnastoletniego poetę? [ŚSO, s. 189]

3. Poziom konwersji

Umiejętności z poziomu konwersji opierają się na zabiegach transformacyjnych²⁰ i ściśle łączą się z kompetencją literacko-językowo-komunikacyjną ucznia. W wyniku różnych operacji przetwarzania tekstu uczeń dochodzi do głębszego zrozumienia, treść eksploatowana jest bowiem na różnych płaszczyznach. Na tym etapie uczeń systematyzuje swoje wnioski z lektury i zapisuje je w formie streszczenia, planu wydarzeń czy notatki.

3.1. Streszczanie tekstu

Uczeń streszcza tekst, w mniejszym lub większym stopniu parafrazując jego treść. Jeżeli fabuła cechuje się podwójną warstwą semantyczną, to powstająca w wyniku streszczenia wypowiedź powinna być rezultatem wnikliwej analizy i interpretacji.

Zredaguj krótkie streszczenie opowieści i postaraj się wyjaśnić jej sens, nazywając winę i karę pierwszych ludzi. [ŚSO, s. 11]

3.2. Tworzenie notatki

Uczeń zapisuje notatkę, w której zbiera informacje i wnioski z lektury. Notuje swoje przemyślenia, potem segreguje i ocenia ich przydatność. Nadaje tytuł notatce. Stosuje wiele wyróżników tekstowych i posługuje się systemem podpunktów. Spisuje swoje wnioski również w formie nieliniowej (graficznej): w postaci schematów, tabel itp.

Dokonaj wyboru tych pojęć, które — Twoim zdaniem — trafnie oddają myśl wiersza. Posługując się nimi, zredaguj notatkę o zawartości utworu [...]. [ŚSO, s. 200]

3.3. Tworzenie planu wydarzeń i planu tekstu

Uczeń, uwzględniając zależności przyczynowo-skutkowe oraz czasowo-przestrzenne, tworzy plan wydarzeń określonej akcji. Czyni to za pomocą na

²⁰ Rozumiane za: J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Warszawa 2009, jako działania na tekście ukierunkowane na własną lub cudzą wypowiedź.

przykład równoważników zdania. Ponadto przedstawia na przykład w postaci konspektu plan danego tekstu.

Ułóż plan podanego fragmentu sprawozdania. Użyj rzeczowników odczasownikowych. [JO, s. 71]

3.4. Przedstawianie treści w innej formie językowo-stylowej

Uczeń zgodnie z treścią polecenia modyfikuje formę zewnętrzną tekstu, nie wpływając (znacząco) na jego warstwę semantyczną. Zamienia tekst poetycki na prozatorski. Przekształca tekst artystyczny na nieartystyczny (np. dziennik na sprawozdanie) i odwrotnie. Dostosowuje przekaz do wskazanej sytuacji: potocznej, urzędowo-kancelaryjnej, innej.

Choć z poezją tak się zwykle nie postępuje, tym razem spróbuj „przetłumaczyć” tekst pieśni na polszczyznę w pełni zrozumiałą. Pomogą Ci w tym przypisy oraz informacja, że w pierwszej, drugiej i piątej linijce twórca zastosował dawne formy wołacza [...]. [ŚSO, s. 35]

3.5. Przetwarzanie tekstu językowego na postać graficzną

Uczeń przetwarza tekst lub jego fragment na formę graficzną (np. rysunek). Zwłaszcza w młodszych klasach łatwiej uczniowi wyrazić swoje doznania i przeżycia rysunkiem niż znakami językowymi. Zabieg transformacji intersemiotycznej ułatwi później uczniowi werbalizację wniosków analitycznych czy interpretacyjnych z lektury.

Wybierz jedną ze strof i zdecyduj, którą ze sztuk plastycznych (malarstwo, fotografia, film) zastosowałbyś do ilustracji tej strofy. Przedstaw krótki opis obrazu, zdjęcia lub ujęcia filmowego. [ŚSO, s. 186]

3.6. Interpretowanie głosowe

Uczeń interpretuje głosowo tekst lub jego fragment. Wczuwa się w nastrój utworu, stan emocjonalny bohatera. Stosuje akcenty logiczne. Zwraca uwagę na rozczłonkowanie syntaktyczne tekstu i znaki interpunkcyjne. Zwłaszcza w przypadku interpretacji głosowej utworu poetyckiego (na przykład wiersza wolnego) uczeń w wyniku analizy i interpretacji myślowo-emocjonalnej musi odczytać znaczenie i dostosować do niego sposób recytacji.

Zabaw się w aktora i wczuwając się w stan ducha osoby mówiącej, wyrecytuj wiersz z wielkim przejęciem i ekspresją (siłą wyrazu). Jaki będzie rezultat? [ŚSO, s. 207]

4. Poziom ekskursji

Na poziomie ekskursji uczeń odczytuje intencję nadawcy oraz określa funkcję tekstu bądź jego fragmentów. Wychodzi niejako poza tekst. Przyjmuje przy tym stanowisko aktywne, w pewnym stopniu nieufne wobec czytanych treści. Jest odporny na manipulacje językowe oraz zna jej rodzaje. Wyczuwa sarkazm, ironię oraz stosowany przez autora komizm. Porównuje informacje z różnych tekstów kultury, określając także styl i gatunek wypowiedzi pisanych. Odbiór staje się przez to czynny i w pełni świadomy.

4.1. Określanie stosunku autora do treści i narratora do świata przedstawionego

Uczeń określa stosunek autora (narratora) do przedstawianej w tekście rzeczywistości (np. sympatię, antypatię, drwinę, pobłażliwość czy podziw). Na podstawie wielu czynników określa zamierzoną intencję (zamiar, chęć, pragnienie, motyw) piszącego: aprobatę, dezaprobatę, negację, prowokację i in. Uczeń, korzystając z kontekstu (na przykład w postaci biografii twórcy lub poglądów autora w przypadku tekstu nieliterackiego), uzasadnia sposób kreowania świata przedstawionego przez nadawcę komunikatu.

Oceń stosunek narratora do postaci, o których opowiada [...]. Swoją opinię zilustruj fragmentami tekstu. [ŚSO, s. 44]

4.2. Odczytywanie funkcji tekstu i jego fragmentów

Uczeń odczytuje dominantę funkcyjną tekstu: ekspresywną, poetycką, impresywną, estetyczną, poznawczą i fatyczną. Wydziela w tekście fragmenty treściowe podporządkowane określonej funkcji. Wskazuje na rolę, jaką grają wykorzystane przez autora środki językowe.

Wskaż w wierszu wyrazy, których do tej pory nie znałeś, które nie występują w języku potocznym ani literackim. Jak sądzisz, w jakim celu zostały utworzone? Dlaczego poeta nie zastosował słów znanych i ogólnie zrozumiałych? [ŚSO, s. 207]

4.3. Dostrzeganie agresji językowej, manipulacji, perswazji, tendencyjności, propagandy, wartościowania

Uczeń dostrzega w tekście wszelkie próby manipulacji, to znaczy techniki językowe mające na celu wywołać określone skutki: zmianę zachowania lub spo-

sobu myślenia odbiorcy. Uczeń wie, że manipulacji dokonuje się (w zamierzeniu) poza świadomością czytelnika i rzeczywiste intencje nadawcy nie są ujawniane. Zna techniki manipulacji językowej. Widzi różnicę między manipulowaniem a perswadowaniem. Wskazuje w tekście wartościowanie. Rozpoznaje teksty o charakterze tendencyjnym, w których dobiera się wyłącznie fakty, informacje i argumenty popierające tezę, zgodne z ideologią. Analizuje język propagandy reklamowej. Jest świadom tego, że w dobie środków masowego przekazu informacje stale są przetwarzane i interpretowane, a ich ostateczna postać (w mniejszym lub większym stopniu) zależy od subiektywnego zdania dziennikarza, profilu gazety czy stacji telewizyjnej. Dostrzega ponadto wszelkie przejawy agresji językowej, wskazuje je w tekście.

Postaraj się wyczytać z artykułu opinię autora na temat dzisiejszego radia. Czy jest ona pochlebna czy krytyczna? Które sformułowania (zwłaszcza te o charakterze oceniającym) ujawniają tę opinię? [SSO, s. 294]

4.4. Dostrzeganie sarkazmu, ironii, kpiny, humoru, groteski, patosu oraz tragizmu

Uczeń wskazuje w tekście sarkazm, ironię oraz humor. Dostrzega różnicę między ironią, która może mieć pozytywny charakter od sarkazmu mającego zawsze pejoratywny wydźwięk. Wyróżnia w tekście komizm sytuacyjny, związany z kumulacją niefortunnych sytuacji czy zachowań; komizm słowny, opierający się na grze słów lub kontraście między wypowiedzią a okolicznościami mówienia; komizm postaci, czyli specyficzny sposób prezentacji danej osoby. Uczeń dostrzega w tekście patos i tragizm, wskazuje także na ich wykładniki.

Przeczytaj zamieszczony poniżej fragment rozprawy Stanisława Lema (napisanej pod pseudonimem Śledź Otrembus Podgrobelski) *Wstęp do imagineskopii*. Rozstrzygnij, czy jest to praca poważna, czy groteskowa. Czy odnajdujemy w niej istotną informację, czy kpinę? [SSO, s. 110]

4.5. Porównywanie różnych tekstów kultury

Uczeń zestawia ze sobą różne teksty, znajduje ich cechy wspólne i różniące (np. pod względem znaczeniowym i językowym). Porównuje teksty: tego samego autora, pochodzące z tej samej epoki i z różnych epok, o podobnej problematyce, o podobnej problematyce, a różnej konwencji. Wskazuje na podobieństwa i różnice między tekstem a filmem, tekstem a sztuką teatralną, tekstem a obrazem itp.

Pośród wierszy lirycznych zamieszczonych w drugiej części podręcznika odszukaj te utwory Mirona Białoszewskiego, które wykazują pewne podobieństwo z tekstem Olgi Tokarczuk. Na czym polega to pokrewieństwo? [SSO, s. 64]

4.6. Opisywanie i identyfikowanie gatunku i stylu

Uczeń na podstawie wielu wyznaczników identyfikuje styl i gatunek wypowiedzi. Wie, że każdy styl ma swoiste cechy, a jego rozpoznanie wpływa na metodę czytania i sposób odczytywania treści (dosłowny, przenośny); także to, że styl artystyczny charakterystyczny jest dla tekstu, w którym z pozoru normatywne zabiegi językowe mogą nieść różne, w stosunku na przykład do tekstów publicystycznych, treści. Wybiera i dostosowuje technikę odbioru do stylu i trudności tekstu. Wskazuje na stylizacje i określa ich rodzaje. Jest świadom tego, że znajomość wyznaczników gatunkowych i stylowych prowadzi do pełniejszego zrozumienia treści.

Utworki Kochanowskiego zaprezentowane na stronach 156–161 należą do gatunku pieśni. Ta najdawniejsza odmiana poezji odznacza się łatwo zauważalnymi cechami. Postaraj się sformułować je sam z pomocą podanych niżej pytań i poleceń.

— Zakwalifikuj pieśń do jednego z rodzajów literackich.

— Sprawdź, czy tekst jest rymowany (budowa strof, wersów, sprawa średniówki). Jak określisz budowę wiersza? [ŚSO, s. 162]

5. Poziom ewaluacji i kreacji

Uczeń na poziomie ewaluacji i kreacji czyta teksty krytycznie i twórczo. Przedstawioną w znakach językowych rzeczywistość poddaje ocenie. Uczeń staje się badaczem i krytykiem, co wymaga dużej kompetencji literacko-językowo-komunikacyjnej. Zadaje pytania do tekstu i szuka na nie odpowiedzi. Myśli dywergencyjnie i w efekcie lektura stają się dla niego punktem wyjścia własnej twórczości i działania. Uczeń wykorzystuje myśli autora i przedstawia je w nowej, oryginalnej koncepcji. Podąża za biegiem myśli nadawcy, ale z postawą aktywną, refleksyjną, krytyczną. Dociera do źródeł i sprawdza wiarygodność podawanych informacji. Wskazuje także na błędy logiczne i metodologiczne.

Piąty stopień standardu tworzy jakościowo najwyższy poziom rozumienia czytanego tekstu. Umiejętności w nim wyszczególnione są sumą zdolności ucznia z poprzednich podpoziomów i łączą się jeszcze ściślej z kompetencją tekstotwórczą.

5.1. Ocenianie wiarygodności podanych informacji oraz wskazywanie błędów logicznych i metodologicznych

Uczeń ocenia wiarygodność sądów, informacji, twierdzeń o rzeczywistości podanych w tekście i na jego temat. Czyni to na podstawie własnego doświadczenia oraz innych umiejętności, na przykład przez dotarcie do źródeł i motywów wypowiedzi, cytatów. Kwestionuje i podaje w wątpliwość treść, która wzbudza podejrzenie, wykorzystuje przy tym kompetencje dostrzegania manipulacji i war-

tościowania. Sprawdza, czy koncepcja autora zgodna jest ze stanem badań, czy literatura podmiotu pozwala na snucie nowych idei, czy wybrana metodologia jest właściwa itp. Wskazuje też na błędy logiczne i metodologiczne, dostrzega wewnątrz sprzeczności.

Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem znawcy literatury, Jana Błońskiego, że postacie z dramatów Mrożka *składają się z intelektualnych kłamstw i zwierzęcych postaw* [...]? [SSO, s. 108]

5.2. Ocenianie stylu wypowiedzi

Uczeń ocenia styl wypowiedzi, czyli daje odpowiedź, czy użyte przez autora środki językowe, sposób ukształtowania wypowiedzi adekwatne są do celu i treści tekstu (także w aspekcie etykiety językowej). Ocenia stopień zindywidualizowania języka na tle wypowiedzi standardowych i odnosi się do norm językowych, a także wykazuje, czy tekst jest kompozycją spójną. Ponadto ewaluacji podlega jasność, jednolitość i zwięzłość stylu. Wyraża własną opinię na temat stylu. Uczeń ma świadomość istnienia stylów indywidualnych i typowych. Wie, że „Ocenianiu w kategoriach kultury języka (ocenia normatywnej) mogą podlegać tylko style nie-artystyczne”²¹. Przyporządkowuje tekst do określonego obszaru: kultury wysokiej, masowej, elitarnej itp.

Umieść *Babę* na „liście przebojów literackich” tego podręcznika. Czy opowiadanie Mrożka znajdzie się na niej wysoko? Dlaczego oceniasz je jako atrakcyjne lub pozbawione uroku? [SSO, s. 89]

5.3. Wartościowanie przedstawionej rzeczywistości

Uczeń ocenia wykreowaną lub przedstawioną rzeczywistość pod względem wartości estetycznych i pozaestetycznych w kontekście własnych doświadczeń, ideałów, wartości, przekonań, wynikających z predylekcji lub norm społecznych czy uniwersalnych. Zgadza się lub nie z prezentowaną opinią, argumentując przy tym swoje zdanie. Uczeń nie opowiada jedynie o wrażeniach z lektury, ale wartościuje zachowanie bohaterów (osób), podejmowane przez nich decyzje itp.

Zwierz się ze swojego stosunku do postaci. Kogo polubiłeś, a kogo obdarzyłeś niechęcią? Dlaczego? A może te postaci nie budzą żadnych emocji? [SSO, s. 89]

5.4. Wykorzystanie tekstu do rozwiązania problemu i dalszych działań

Uczeń na podstawie tekstu pisze scenariusz filmowy, adaptację teatralną, recenzję, projektuje dalszy ciąg zdarzeń lub modyfikuje tekst na poziomie seman-

²¹ A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2008, s. 119.

tycznym (zmieniając np. zakończenie dzieła); także naśladuje wzór gatunkowy i stylistyczny. Wykorzystuje tekst do rozwiązania określonego problemu. Uczeń snuje nowe idee, to znaczy przedstawia własną koncepcję, pomysł, pogląd, wyobrażenie.

Przeobraź się na chwilę:

— w Tadeusza i ułóż jego dwa monologi wewnętrzne, jeden kończący się słowami *Dobrze, dobrze mi tak!* i drugi, zakończony pytaniem: *Cóż ona winna, że ja się pomylił?*

— w Telimenę i ułóż jej wypowiedź skierowaną do Tadeusza, którą relacjonują słowa narratora: *Wreszcie czas upatrzećwszy [...] przymówki sypać i wyrzuty* (Księga V, w. 223–231). [ŚSO, s. 44]

* * *

Autor modelu stanął przed wieloma dylematami, a przyjęte rozstrzygnięcia opierają się częstokroć na intuicji. Przyczyniło się do tego kilka faktów: 1) niewystępowanie w polskiej literaturze naukowej i dydaktycznej podobnych całościowych opracowań; 2) możliwości poznawcze ludzi są niemalże nieograniczone i trudno wskazać jakościowo najlepszy poziom rozumienia; 3) czytanie wiąże się ściśle z kompetencją językowo-literacko-komunikacyjną; 4) złożoność danej umiejętności niekoniecznie wiąże się z wzrostem trudności jej opanowania; 5) model odnosi się zarówno do tekstów artystycznych, jak i nieartystycznych. Z tychże powodów nie należy traktować standardu jako arbitralnie rozstrzygającego ani jednoznacznie klasyfikującego umiejętności wykonawcze uczniów.

Przytoczone do poziomów modelu zadania świadczą o kształceniu niemal wszystkich podumiejętności kompetencji czytelniczej w podręcznikach do języka polskiego. Warto jednak sprawdzić, jaki jest ich ilościowy i jakościowy rozkład.

Żeby model standardu pełnił swoje funkcje, należałoby go dostosować do możliwości uczniów na poszczególnych etapach edukacyjnych oraz do podstawy programowej. Warto byłoby również przyporządkować typy zadań do poszczególnych wymagań, a także poszczególne wymagania do rodzaju tekstu.

Bibliografia

- Bałachowicz J., *Kształtowanie umiejętności czytania ze zrozumieniem*, Warszawa 1988.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., *Tekstologia*, Warszawa 2009.
- Birch A., Malim T., *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęctwa do dorosłości*, przeł. J. Łuczynski, M. Olejnik, Warszawa 2002.
- Czytanie i pisanie — nowy język dziecka*, red. A. Brzezińska, Warszawa 1987.
- Dobrołowicz W., *Psychologia wyższych procesów poznawczych*, Warszawa 2006.
- Koc K., *W trosce o piękno i „dystynkcję w rozumowaniu”. O interpretacji (?) na egzaminie gimnazjalnym*, „Polonistyka” 2008, nr 1.
- Kozielecki J., *Myślenie i rozwiązywanie problemów*, [w:] *Psychologia ogólna. Percepcja, myślenie, decyzje*, red. T. Tomaszewski, Warszawa 1995.
- Krasowicz-Kupis G., *Świadomość językowa i świadomość pisma jako komponenty dojrzałości do nauki czytania i pisania*, [w:] *Rozwój i edukacja dziecka: szanse i zagrożenia*, red. S. Guz, Lublin 2005.

- Kreutz M., *Rozumienie tekstów. Badania psychologiczne*, Warszawa 1968.
- Król F., *Sztuka czytania*, Warszawa 1982.
- Kuziak M., Rzepczyński S., *Jak pisać?*, Warszawa 2008.
- Lindsay P.H., Norman D.A., *Procesy przetwarzania informacji człowieka. Wprowadzenie do psychologii*, przeł. A. Kowaliszyn, Warszawa 1991.
- Malczewska J., *Wysiłek uważnej lektury*, „Polonistyka” 2006, nr 8.
- Malmquist E., *Nauka czytania w szkole podstawowej*, przeł. A. Thierry, Warszawa 1987.
- Markowski A., *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2008.
- Maruszewski T., *Psychologia poznania*, Gdańsk 2002.
- Nocoń J., *Polecenia i pytania w podręcznikach do nauki o języku*, Opole 1997.
- Patrzałek T., *Metodyka testu polonistycznego*, Warszawa 1977.
- Pawłowska R., *Czytam i rozumiem... Lingwistyczna teoria nauki czytania*, Kielce 2009.
- Piaget J., *Mowa i myślenie dziecka*, przeł. J. Kołodzka, Warszawa 2005.
- Pomirska Z., *Wokół czytania. Proces czytania i jego zaburzenia oraz drogi do efektywnego czytania*, Warszawa 2011.
- Przybyła O., *Dyskurs pytajny i jego uwarunkowania w komunikacji dydaktycznej*, [w:] *Z teorii i praktyki dydaktycznej języka polskiego*, red. H. Synowiec, Katowice 2009.
- Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2002.
- Stenberg R.J., *Psychologia poznawcza*, przeł. E. Czerniewska, A. Matczak, Warszawa 2001.
- Szewczuk W., *Proces rozumienia*, [w:] *Psychologia rozumienia*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1986.
- Taboń S., *Istota czytania*, Kraków 2005.
- Tinker M.A., *Podstawy efektywnego czytania*, przeł. K. Dudziak, Warszawa 1980.
- Umiejętności polskich gimnazjalistów. Pomiar. Wyniki. Zadania testowe z komentarzami*, red. M. Fedorowicz, Warszawa 2008.
- Zaśko-Zielińska M. et al., *Sztuka pisania. Przewodnik po tekstach użytkowych*, Warszawa 2008.